

Visn. Lviv. Univ., Ser. Zhurn. 2023: 52-53; 25–43 • DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2023.52-53.11719>

УДК 070(=161.2):[341.223.1(477):355.4(100)“1939/1945”]

КУЛЬТУРНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ В РОКИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНОМОВНОЇ КОЛАБОРАНТСЬКОЇ ПРЕСИ

Ігор Павлюк

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України,

вул. Михайла Грушевського, 4, 01001, Київ, Україна

e-mail: pavlyuk196767@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8698-3498>

У статті досліджено культурно-інформаційний простір західних українських земель під час німецько-фашистської окупації. Продемонстровано, підтверджено, що однією з найкращих ілюстрацій німецької політики в Україні в час Другої світової війни було ставлення окупанта до релігії, жінки-українки, дитини, до інших окупантів, зокрема більшовиків, що віддзеркалено в однойменних назвах часописів («Українка», «Українська дитина», «Хлібороб» тощо) і, звичайно, у їх змістах і навіть формальному оформленні.

Ключові слова: колаборантська преса, пропаганда, ідентичність, масмедіа, культурно-інформаційний простір.

Постановка проблеми. Одвічна кругова боротьба політичної, духовної, економічної та інформаційної сфер людського буття між собою усередині суспільної Системи неминуче веде їх до зіткнення зі своїми прототипами із систем-сусідів.

Найбільший фашистський терор на українських землях, як відомо, припадає на дату, що збігається з річницею трагічного сталінського голодомору нашого народу й розстрілом української еліти: митців, науковців. Але тоді це здійснювалося «в ім'я комунізму», тепер – в «ім'я нової Європи».

При реальній відсутності інших масових видів пропаганди та контрпропаганди (радіо, телебачення, приміром) окупаційна корекція культурно-інформаційного українського національного простору здійснювалася через пресу мовою окупованого народу, підтвердження чого – взаємовиникнення відділів Української Національної Ради 4 жовтня 1941 року у Києві та українських часописів, протектованих німецькою владою, заголовки яких, або принаймні підзаголовки, дублюють назви та напрямки діяльності цієї української самоуправної організації: «Олена Теліга організувала Спільку Українських Письменників. Президія УНРади зайнялася і впорядкуванням кооперативного життя у споживчій кооперації. Розглянуто і затверджено статут «Вукоопспілки» (Всеукраїнська Кооперативна Спілка). <...> УНРада організувала Український Червоний Хрест. Справу організації українського жіноцтва до-

ручено членові УНРади Л.Скорубській, яка це завдання виконала досконало. <...> УНРада заснувала сільськогосподарську кооперацію – «Сільський Господар».

«УНРада організувала Українську Церковну Раду, від якої був делегований до складу УНРади о. протоієрей Петро Касьянчук <...>, – пише у своїй книзі «Сумні часи німецької окупації (1941–1944 рр.)» голова УНРади професор Микола Величковський (Величківський, 1965). – Для нас, зокрема для мене, було ясно, що німці не принесуть добра Україні. Отже, треба спасати те, що можна спасти від другого, після москалів озвірілого окупанта. Німці немилосердно нищили людей або вивозили до Німеччини. Коли діяла ще УНРада, то ми з інж. Байдуником ходили до німців і рятували бодай те, що можна було врятувати. Тепер УНРада була зліквідована, мусила йти в підпілля...».

Мета цієї статті – висвітлення культурно-інформаційного простору західних українських земель під час німецько-фашистської окупації: за матеріалами україномовної колаборантської преси у контексті екзистенційних проєкцій на сучасну війну в Україні із окупацією Росією окремих українських територій.

Методи і методика дослідження.

У цій статті для вивчення преси як історичного джерела застосовано системно-хронологічний, проблемно-тематичний та жанрово-видовий наукові методи дослідження. Групування та індуктивно-дедуктивний аналіз тодішніх ЗМІ (зокрема преси) за місцем їх друку і за жанрово-тематичною спрямованістю (періодичні видання для жінок, часописи для дітей, господарські газети та журнали), виокремлення у них інформаційно-аналітичної нейтральної та агітаційно-пропагандистської парадигми із проукраїнським та пронімецьким, антибільшовицьким суспільно-політичними векторами: розрізнення понять «українськомовна» та «україномовна» публіцистика, які в масовокомунікативній площині перетворюють пресу у метатекст, модальність якого може бути корисною і нині, як позитивний, конструктивний (державотворчий), так і негативний (деструктивний) зразки функціонування масмедіа на окупованій ворогом/ворогами території, коли доводиться інформаційно воювати на кілька фронтів одночасно. Серед застосованих нами методів дослідження: феноменологічний (неупереджений опис), компаративний (порівняння публіцистичних текстів досліджуваного періоду із текстами інших історичних періодів), психоаналітичний (зондування архетипів), герменевтичний (проникнення у смисли текстів), семіотичний (дешифровка знаків), ігровий (розкриття механізмів розвитку феномену), деконструктивістський (пошук маргінальних значень у текстах та смислах свідомості).

Результати та дискусії.

У результаті цієї діяльності виходили під час окупації «часопис для дітей» «Орленя», «місячна газетка для шкільної молоді» «Українська дитина», «жіночий двотижневик» «Українка», «ілюстрований господарський часопис» «Український хлібороб». Як бачимо, німці зосереджували, фокусували свої сьогочасні й подальші інтереси на молоді, жінці (як робочій силі й опікунці дітей) та хлібові. А загалом, «у найближчому майбутньому українська проблема, без сумніву, стане проблемою першочергового значення».

Однією з найкращих ілюстрацій німецької політики в Україні в час Другої світової війни було німецьке ставлення й політика стосовно Української Православної Церкви, хоча спеціального (церковного) часопису на Волині не було. А може, й тому

не існувало. «Спершу німці сприяли їй, коли ж вони побачили її ріст і буйний розвиток, переконалися, як населення горнеться до неї, цілком змінили свою поставу й почали підтримувати так звану Автономну Православну Церкву, яка фактично визнавала Московський патріархат і була очолена неділимцями» (Гайвас, 1965).

У 1942 році єпископ луцький Полікарп став митрополитом і відновив Українську Автокефальну Православну Церкву. Хіротонізовано нових єпископів, священників. Цим після виходу на еміграцію у 1943 році була збережена ієрархія УАПЦ. З 1944 року, після приходу більшовицької влади, православні парафії Волині силоміць підпорядковано московському патріархові (Енциклопедія українознавства, 1993).

І хоча, як ми вже зауважили, окремого церковного часопису під німецькою окупацією на Волині й Поліссі не було, матеріалів, присвячених цій важливій ділянці суспільного життя, чимало в часописах інших детермінованих нами груп, як-от в «Українському голосі» – «Кому підпорядковують нашу церкву» (1941. – Ч.4. – С.2) та «Думка православного українця» (1941. – Ч.10. – С.2), де виголошено: «Настав довгоочікуваний, довго леліаний час, коли з нас злетіли спершу кайдани польського, а пізніше й жидівсько-більшовицького панування. Дякуючи Всевишньому Творцеві й Великому Вождеві Німецького Народу Адольфові Гітлерові та його Непереможній Армії, – ми, українці, куємо свою долю». Нагадаємо, що це був 1941 рік...

Із часом цей жорстокий політичний наїв змінювався тверезою самооцінкою.

Ось ще одна низка публікацій, пов'язаних із проблемами церковного життя: «Нарід і церква» (Українське слово. – 1941. – Ч.10. – С.3); «Завдання нашої доби» (Ковельські вісті. – 1942. – Ч.1. – С.1); «Автокефальні змагання в Українській Православній Церкві» (Волинь. – 1942. – Ч.1.–С.2), де згадується антибільшовицька стаття у французькій газеті «De Bivort de La Sande, L'antireligion communiste» (1937. – Str. 74); «Г.Шевченко і церква» (Волинь. – 1942. – Ч.20. – С.2); «Большевизм і церква» (Волинь. – 1942. – Ч.22, 23. – С.2): «Агенція Ройтера подала відомість про виступ московського митрополита Сергія проти архієпископа Полікарпа, Адміністратора Православної Церкви в Україні і про заклик митрополита до вірних – не визнавати Української Автокефальної Церкви, яка ніби організовується при підтримці Німців», у цій же статті згадується висловлювання берлінської російської газети «Нове слово» про більшовицьких священників як про чекістів у ясі; «Лист Сталіна до Папи Пія XII» (Волинь. – 1942. – Ч.33. – С.3).

На практиці ж справи Церкви, як викладає Микола Величківський, розвивалися так: «Митрополит А. Шептицький заявив, що оскільки він поінформований, то знає, що варшавський митрополит Діонісій, хоч і москаль, не ставиться вороже до Української Православної Церкви. <...> В жовтні 1941 року Президія УНРади на прохання Укр. Церковної Ради розглянула і затвердила її статут. Українська Авт. Правосл. Церква почала свою діяльність. Але наша Церква, як окрема організація, не мала своїх єпископів. <...> Я особисто ще в жовтні 1942 року вжив заходів, щоб запросити до Києва архієпископа Іларіона з Холму. <...> З благословення і розпорядження Варшавського митрополита Діонісія, архієпископ Пінський і Поліський Олександр (Іноземцев), разом з єпископом Юрієм і єпископом Полікарпом (Сікорським), Луцьким вікарієм, в лютому 1942 року хіротонізували в єпископи Ніканора (Абрамовича), з титулом єпископа Чигиринського, і Ігоря (Губу), з титулом єпископа Білоцерківського. Адміністратором Української Автокефальної Православної Церкви митрополит Варшавський Діонісій призначив єпископа Луцького Полікарпа. Згід-

но з томосом патріярха Константинопільського, Православна Церква під Польщею була визнана Вселенським патріярхом, як Церква Автокефальна. <...> Архiepіскоп Олександр Пінський в асисті єпископів Юрія і Полікарпа висвятив своїх єпископів для Укр. Автокеф. Правосл. Церкви. Але в цю справу втрутилася Москва в особі патріярха. Московський патріярх виступив проти єпископа Полікарпа Луцького, в своєму листуванні назвав єпископа Полікарпа «відступником від своєї матірньої московської Церкви», бо він, мовляв, був перейшов під зверхність московського патріярха» (Величківський, 1965).

До цензурованих німцями публікацій у пресі Волині й Полісся з цієї тематики ще варто під'єднати статтю-розвідку «Берлінські церкви» (Костопільські вісті. – 1943. – Ч.10. – С.2): «Крім християнських церков, є тут мечети та буддійські храми. Але бранденбурзькі князі, а пізніше й пруські королі, що самі були кальвіністами, а не лютеранами, не надуживали цього права»; статтю-пасквіль «Червоний патріярх Сергій» (Український голос. – 1944. – Ч.3. – С.3), «Церква в Советському Союзі» (Український голос. – 1944. – Ч.5. – С.2): «Журнал «Войовничий Безвірник» за 1938 рік, вже після «сталінської конституції», навчав педагогів, як дізнаватися, чи є в хаті ікони; чи віруючі батьки у дітей, чи ні; чи ходять вони до церкви, чи святкують Великдень і Різдво. Журнал давав поради, як організувати бригади з самих дітей і обходити приміщення батьків з провокаційною метою виявлення релігійних настроїв»; «Церковна політика Советів» (Пінська газета. – 1944. – Ч.8. – С.1): «Тільки сучасне становище ССРСР, як нещодавно висловився Калінін, викликає необхідність рахуватися з релігійними забобонами. Як тепер добре відомо, цю «кампанію» советський уряд доручив обласним НКВД та облвиконкомам. НКВД повинен був вибрати з концентраційних таборів «служителів культа», а також зняти з роботи тих священників, що працюють не за фахом. Наприклад, навесні 1942 р. у Воронезькій області було викликано до НКВД всіх священників, які вже зреклися сану і працювали бухгалтерами, монтерами і т. д., та запропонували їм негайно приступити до виконання своїх обов'язків»; «Ганебний обман» (Пінська газета. – 1944. – Ч.22. – С.4): «На з'їзді високих і найвищих достойників Автокефальної і Автономної Православної Церкви України і Генерального Губернаторства в Кракові представлено докладно факти облудних методів Сталінської церковної політики. <...> Повідомлено, що большевики в Почаївській Лаврі, в якій він деякій час перебував під час втечі, зробили страшний пролив крові».

Німецька політика («Macht politic»), як бачимо, поширювалася й на Церкву, навколо якої ламалися пера й багнети фашизму й більшовизму. А полем битви була Україна. Це стосується й інших, уже окреслених нами сфер: школа, жінка, економіка.

Щодо школи і загалом проблеми дитинства на аналізованому нами часопросторі, то німецька влада милостиво дозволила видавати два часописи: «місячну газетку для шкільної молоді» «Українська дитина» (1942) і «Орленя» («Часопис для дітей» – «Kinderzeitung») (1941–1942).

Перший з них, запроваджений у Костополі, редагували Г. Рибак, Р. Данилевич та В. Юшук.

«Українська дитина» видавалася з 1942 року разом з двотижневиком «Українка», призначеним для українського жіноцтва.

«Газетка» для українських дітей віком 7–14 років – «небагатобарвне, недороге» восьмисторінкове видання: «зовсім скромнісінкий, звичайнісінкий зошит на 8 сторінок».

Редакція «Української дитини» не мала «жодних технічних можливостей», але часопис (спочатку – місячник) заплановано як двотижневик.

Дописувачами були дорослі й діти, яких у костопільській окрузі нараховувалось більш ніж 30000, а також півтисячі вчителів.

«А коли прийде час, і до наших хат пошта буде приносити гарні, барвні, ілюстровані, багатозмістовні місячники та газетки для українських дітей з великих українських міст, тоді ми замінемо свою скромненьку газетку, з малим почуттям сповненого обов'язку перед молодим поколінням, що на деякий час залишилось без найдорожчого для нього скарбу – Школи», – сподівається Редакція, відкриваючи видання гімном-молитвою: «Боже великий, єдиний, Зглянься на рідний наш край» (с.1).

Для отримання перспективного уявлення про часопис, варто подати зміст хоча б одного з його чисел (найлогічніше, ч.1):

С. 2. – вірш О. І. «Січень», «Історичні спогади в січні (11 січня 1647 р. напали на Січ турки, але запорожці побити їх);»

С. 3. – І. К. «Крути», «До Ш. П. Учителів»;

С. 4. – «Казочки бабусі для Гриця й Ганнусі (Переказали М. Гловинський і Г. Шуварська)» – «Хвости (Африканська казка)», «Малий вусач»;

С. 5. – «Сторінка букварика для малого школярика (колядки)»;

С. 6. – «Зимовий вечір» (оповідання), «Ялинка» (вірш);

С. 7. – Рубрики «З життя та науки», «Розваги та сміховинки»;

С. 8. – В. Ю. «Перегляд воєнних подій в січні (На Східному фронті, На Далекому Сході, На морях і повітрі)».

Базисними рубриками «Української дитини» й надалі лишаються «Казочки бабусі для Гриця й Ганнусі», «Сторінка букварика для малого школярика», «З життя та науки», «Сміховинки», «Перегляд воєнних подій в минулому», «Відповіді редакції», «Бесіди дідуся з дітками».

Найхарактернішими (представницькими) матеріалами є, на наш погляд: «Шевченко до українських дітей» (ч. 3.), «Малий Петрусь (з Совітської дійсності)» (ч. 3), «Як повстала Запорізька Січ» (ч. 4), «Весняна повінь (Пригода з війни з большевиками 1920 року)» (ч. 6), «Пісеньки до вивчення напам'ять» (ч. 10), «Новий Київ» (ч. 7).

У рубриці «Перегляд воєнних подій за останні часи» найчастіше використовуються світлини, подаються малюнки на сторінці «Дитяча творчість».

У ч. 6 – «Заклик! З днем 5 червня б. р. шкільна молодь Костопільської Округи під проводом своїх учителів розпочала збирання яєць, поставка яких, як дотепер, ішла досить повільно».

Матеріали «Української дитини» аполітичні, якщо не брати до уваги факт наперед заданої інформаційної заангажованості: «Сталін знає, що з весною прийде йому та його кривавій владі кінець. Однак німецька армія з добре укріплених позицій успішно відбиває всі безглузді атаки і завдає більшовикам нових кривавих втрат. Для всіх ясно, що німецька армія перемаже тому, що має краще озброєння, одяг, краще командування, краще вишколення вояків, а також і краще харчування. Разом з німецькими вояками борються за загальну справу інші народи, в тому числі – українці. Понад 150000 українських охотників, вже готових до бою, чекає скерування на фронт» (ч.1).

Щодо автури часопису, то в перших числах вона практично анонімна (А. П., І. Я., Дідусь), а вже з числа 3 матеріали підписані: Борис Грінченко, Леся Українка, Богдан Лепкий, Л. Глібов, М. Костомарів, М. Головинський, Я. Вільховський, М. Демидюк, А. Степань, Василь Стахур, Худоба Ф., Юра Шкрумелюк, Г. Шуварська, Олесь Чмелик, Пасічна Таня, Едвард Козак, Заяць Василь, В. Богацький, В. Пурсов, Микола Болкун, О. Іванович, Данило Джігер, друкуються казки Андерсена.

Як відомо, у проведенні своєї колоніальної політики на наших землях німці не дозволяли жодної культурно-освітньої роботи, більшість із тих, що кинулися до праці, опинилися у в'язницях, концентраційних таборах, де здебільшого й загинули. Із шкіль дозволено відкрити хіба тільки 4-класні народні, і то не скрізь, для дітей 9–12-ти років, а з 14 років молодь підлягала мобілізації на працю до Німеччини. За час війни цілком зруйновано 7616 шкільних будинків (Енциклопедія українознавства, 1995).

Отож, саме з такими підводними течіями С. Скрипник, Петро Зінченко та Іван Тиктор (одні імена які!) видавали (раз щомісяця) у Рівному «Орленя».

«Орленя» – єдиний «товстий» часопис для дітей воєнного періоду на землях Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя. Обсяг його становить 16–32 сторінки. Він, звичайно, і на жаль, пронімецький, про що виразно заявлено вже у передньому слові до читачів «Любі дітки» (1941. – Ч. 1): «Червень – 1941 року, для нас, українців, незабутній! Він буде вписаний в нашу історію золотими літерами. Україна прокинулася! – Хоробра, непереможна Німецька Армія розпочала війну з большевицькою навалою і крок за кроком Українські землі звільняються від червоних наїзників. Всього два роки панували у нас большевики, а лиха накоїли багато. Всі, як один, мусимо працювати й боротись, як вояки, з думкою про Україну. Ваш журнальчик «Орленя» просить, вас, любі дітки, – писати про все, що ви робите в школі і вдома, як рівнож надсилайте віршики, оповідання, загадки та ребуси уложені вами – ваше «Орленя» буде їх друкувати».

Форма журналу цілком відповідає типологічним особливостям дитячих видань: тут чимало малюнків, світлин, графічних заголовків, фігурних заставок та ін. Єдина вада – чорно-білий друк.

Щодо змістових характеристик, то вони, передовсім, визначаються рубриками-темами, чи тематичними рубриками, серед яких: «Що нового в світі?», «Наша література», «Про рослини», «Харчові концентрати», «Коротко про все», «На допомогу юному технікові», «Ігри та розваги», «Історичний календар», «Творчість наших читачів», «Маленька Українка», «Фізичне виховання».

На обкладинках «Орленяти», як правило, – репродукції картин місцевих художників, портрети Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, релігійні сюжети. Частим атрибутом малюнків є тризуб.

Розлого представлена у виданні тема «визвольної боротьби наших предків», а також історія та щасливе сьогодення великої Німеччини (1942. – Ч. 2): «Молодь – сила і майбутнє нації. На світліні бачимо державного міністра д-ра Геббельса у дружній розмові з німецькою молоддю» (фото).

Поряд із цим чимало цілком політично нейтрального матеріалу: оповідання, вірші, біографії українських письменників, бувальщини, «сміховинки», «комікси».

Задля рельєфнішого бачення часопису наведемо зміст одного з чисел (1942. – Ч. 6, до прикладу): на першій сторінці – малюнок (діти в лісі збирають гриби), «Вистава з пригодами» (жарт на одну дію) (с. 2–3) – автор Петро Зінченко, «Агент Сталі-

на у британському уряді» (с. 4), «Нові перемоги німецьких військ» (с. 5), оповідання Марка Вовчка «Козачка» (с. 6–7), на восьмій-десятій сторінках – рубрика «Маленька українка» (оповіданнячка та віршики для найменших), оповідання «Гайворинські хлопці» (с. 11–12), розповідь «Як люди навчилися писати» (с. 13–14), «Коротко про все» («Палаці ілюзій та марева»)» (с. 14), «Ребуси», пісеньки з нотами, шаради (с. 15), «Історичний календар» (с. 16), «Подаємо список наших читачів та прихильників, що зложили гроші на пресовий фонд «Орленя».

До найхарактерніших публікацій в часописі належать, з нашої точки зору, наступні: В. В-енко – «Рослини і війна» (1941. – Ч. 1), Сивенький – «Давай організуємо театр» (1941. – Ч. 1), М. С. – «Лицарські герці» (1941. – Ч. 1), О. З. – «За віру і правду (історичний нарис з часів Хмельниччини)» (1941. – Ч. 2), Юрій Горліс-Горський – «Донька Петлюри» (1941. – Ч. 3), С. В. – «Новорічне побажання» (1941. – Ч. 1), Улас Самчук – «Уривок з роману «Волинь» (1942. – Ч. 1), Леващук – «Н.д. крутами» (1942. – Ч. 2), Я. Д. – «Ярослав Мудрий» (1942. – Ч. 2), М. Білецький – вірш «Крути» (1942. – Ч. 2), «Симон Петлюра» (1942. – Ч. 5), «Райхсміністер комунікації др. Дорпмюллер» (1942. – Ч. 7), «Німеччина аптека світу» (1942. – Ч. 8), «Перший день у школі (п'єса з натури на одну дію)» (1942. – Ч. 9).

Серед митців, репрезентованих на сторінках часопису: І. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, О. Олесь, М. Лисенко, Г. Чупринка, У. Самчук, Л. Глібов, С. Черкасенко, Б. Грінченко, П. Куліш, С. Руданський, В. Самійленко, Б. Лепкий, М. Коцюбинський.

«Орленя» надрукувало (1942. – Ч. 2) світлину: «Японський цісар на білому коні». У цьому ж числі – науково-популярна стаття «Рельєф та його зображення на мапах».

Регулярно, але тенденційно подається інформація про події на фронті: «Советська зимова війна – це німецька перемога» (1942. – Ч. 5), про перевагу німців над іншими націями (цілком в дусі націонал-соціальному): «Німці – народ спортсменів» (1942. – Ч. 11) та ін..

Однозначно цікавими для дітей були науково-популярні матеріали «Мурашки та їх життя», «Їжак» (1942. – Ч. 11), інсценізована Петром Зінченком «пісня про родину» «Гарбуз» (1942. – Ч. 11).

До найактивніших авторів «Орленя» належать: Герась Соколенко, Іван Манжура, А. Середницький, Ф. Сахарський, Петро Манюта, А. Кучерук, свящ. А. Чернобай, М. Кононенко, Іван Гай, Раїса Мачушенківна, Сивенький, В. Л., Володько К.

У цій же газеті вміщено статтю «Організація молоді в Німеччині» (1942. – Ч. 2. – С. 5–7) з портретом Фірера, де розглядається «історія організації молоді до-гітлерівського періоду» та «націонал-соціалістична організація молоді «Hitler Jugend»: «В законі від 25. III. 1939 р. виразно сказано: «Майбутнє Німеччини опирається на молодь. Тому вся німецька молодь повинна бути підготовлена до своїх обов'язків в будучому».

Опубліковано статті, пов'язані з проблемами молоді, й у інших періодичних виданнях, серед яких провід концентрують «Волинь» (1942. – Ч. 3. – С. 1) (стаття Уласа Самчука «Молодь»): «Село консервує і зберігає біологію. Воно утримує в чистоті кров. Воно згромаджує ширший матеріал, але воно не дає Нації, того завершення безчинного матеріалу без мети і призначення. Сьогоднішня молода українська людина повинна мріяти не самими зоряними ранками та польовими маками, а й категоріями Нью-Йорку, ходом машин, рухом динаміки нашої техніки»; «Горохівські вісті»

(1943. – Ч. 14. – С. 3) (стаття «Шлях молоді»): «Тепер повинна наша молодь масово хоче їхати в Німеччину, щоб пізнати цей край і сучасні методи праці, набути західної культури. <...> Німеччина починає їм подобатися» та ін.

Проблеми «кращої половини людства» вирішувалися «жіночим двотижневиком» «Українка» (1941–1943), редагування якого також забезпечували Г. Рибак, Р. Данилевич і В. Ющук, оскільки «Українська дитина» була додатком до «Українки».

У липні–серпні 1941 року часопис виходив під назвою «Самостійність». Після В. Ющука керівником видавництва був Є. Махневич. Від липня 1943 року керівник видавництва – В. Стефанович, відповідальний редактор – І. Мельничук.

«Українка» належить до групи легальних видань, які виходили на території, окупованій Німеччиною.

Восьмисторінкове видання відносно невеликого формату на першій сторінці видруковує «Зміст» (1942. – Ч. 2): «Молитва», «22. І. 1918 – 22. І. 1919», «Слово до розстріляних», «Крутянцям», «Жінка з «Країни сонця», «Не журіться, мамо», «Ради на час морозів», «Заклик до жіноцтва», «Ощаджуймо дрова», «Орг. жін. рух в Сарненщині», «Звідки взялась назва Україна», «Що діється в світі».

Підписи під матеріалами (відповідно): Н. В. Ріпецький, М. Л., Б.-І. Антонич, С. П.-а, Ж. А., Маруся Степанова, ЖСУ Рівне, С. Штабровська, Л. В., А. К.

Заголовки видання популярного типу матеріалів промовляють самі за себе, враховуючи той факт, що «Українка» – типово жіноче, навіть жіночо-селянське видання. Воно – популярно-аналітичне, з мінімумом інформації, з поезією й «корисними порадами».

Наприклад, в ч. 4 за 1942 рік – вірш Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця», біографія поетеси «Мистець мужнього слова».

Тут же біографії князя Володимира Великого та Софії Русової, поради для молодих мам. «Прощтовхуються» політичні ідеї «нероздільної святої і соборної» України. Це на окупованій німцями території очевидно сприймається іронічно.

В «Українці» заведено рубрику «Листування редакції», реклама, – як правило, на останній сторінці. На першій же – портрети Т. Г. Шевченка, його вірші, офіційні привітання з Різдом, агітація за Німеччину, проти «Советів».

Запроваджена рубрика «Вісті з ЖСУ». У ч. 5 за 1942 рік – цікавий матеріал «10 важних рад для дівчат». Серед порад: «Вписатися в члени ЖСУ і Т-ва «Просвіта».

3-поміж позитивних моментів видання – апеляція до християнських та князівських чеснот. Негативні нюанси – виразний брак поточної інформації з конкретно історичного простору й часу.

У редакційному зверненні «Поділімося думками!» (1942. – Ч. 6) прохання: «Щоб одну жіночу газету на українських землях поставити на висоті завдання, Редакція «Українки» просить своїх П. Т. Читачів висказати по ширості свої думки відносно редагування «Українки», статей, які поміщуємо, вигляду газети, чи не треба було б створити ще який окремих відділ у газеті...»

Тут же (Ч. 6. – С. 7) – некролог «Ольга Кобилянська».

До найприкметніших матеріалів можна зарахувати: «Наша сила в наших могилах» (1942. – Ч. 7), «Виховання дитини» (1942. – Ч. 7), «Одна неділя на селі» («Враження курсантки») (1942. – Ч. 7), «Чорнозем України і сільське господарство» (1942. – Ч. 8), «Значення моря для народу» (Ч. 8), біографії руських князів (Володимира Великого, Володимира Мономаха, Романа Волинського та ін.), «Дівочий мо-

лоднюк» радісно виконує свою «службу» (1942. – Ч. 8), «В День матері» (1942. – Ч. 9), «Збирайте лікувальні рослини» (1942. – Ч. 10), «Чи німецька жінка «поневолена»? (1942. – Ч. 10), «Жінка без змислу радості» (1942. – Ч. 11), «Пильні українки допомагають німецьким селянам» (1942. – Ч. 12).

Часопис агітує жінок вступати до товариств «Сільський Господар», «Просвіта», «Жіноча служба Україні», проводячи паралелі з життям «наших сестер на Гуцульщині, Херсонщині, Полтавщині». І – поряд із цим (підпис на фото): «Перейнявши владу в Німеччині, націонал-соціалізм відродив народні селянські звичаї й обичаї. Наша знімка показує молоду селянську пару, що весело танцює після важкої праці».

Під рубрикою «Усміхнись!» публікуються домашні анекдоти.

«Українка» перманентно креслить дві основні соціально-політичні лінії: дифірамбу Німеччині й розвінчує сталінізм (Сталіна), який «за поміччю терору та брехні наклав себе не лише народам Советського Союзу за «батька народу» та «великого товариша», але й світовому пролетаріатові за «найвищого провідника» (1942. – Ч. 10).

Час від часу друкуються «Оголошення до всіх селян! Гебітскомісара в Костополі», світлини «щасливих німецьких жінок».

Із ч. 13 (1942 р.) «Українка» стає мобільнішою, жвавішою, інформаційнішою, динамічнішою, більш насиченою політичним духом часу. З'являються нові рубрики: «Практичні поради», «З діяльності українського жіноцтва», «Хроніка».

Й надалі пропонуються статті, зміст і настрої яких наперед вгадуваний: «Під сонцем сталінської Конституції (Советська свобода релігії)» (1942. – Ч. 18), «Жертва большевизму – Микола Хвильовий» (1942. – Ч. 21), «Жертви стахановського руху» (1942. – Ч. 23), «Джугашвілі (соцзмагання сталінських підлабузників)» (1942. – Ч. 23), «Вовчий закон большевизму» (1943. – Ч. 2), «Як совети «розкріпачили» жінку».

Поряд із цим – «Доля Остапа Вишні» (1942. – Ч. 20), «Українське кобзарство» (1943. – Ч. 3).

Іноді зустрічаються передруки з інших видань: з «Васильківських вістей» (1942. – Ч. 18), з «Пінської газети».

Під новозаведеною рубрикою «З життя та науки» публікуються матеріали: «Вельотакси – новинка Парижа», «Затроєний штилет інків» (1942. – Ч. 18).

Дедалі частіше на сторінках «Українки» з'являються новели («Серця двох» Всеволода Вишневого), гуморески («І таке буває» – того ж автора), «З мистецького життя», друкуються колядки, літературні портрети (1943. – Ч. 1).

Отож, «Українка» дає «корисні поради» про «культурну поведінку», «лад і порядок в домі», закликає сільську молодь їхати на роботи до Німеччини, розвінчує «большевизм».

Серед підписів під матеріалами: Улас Самчук, Ніна Пилипчук, Степан Ярмолюк, Леся Українка, Марія Клюк, Тризілля Тимко, Лідія Радивоник, Всеволод Вишневий, Дося Йожина, Андрій Юшук, Петро Семенюк, Дуня Гладун, Микола Болкун, Лашукова Феодосія, Фріц Шірге, Степан Добридник, М. Калагурка, О. Іванович, З. Мірна, Віталій Ураган, А. Кучерук, Неофіт Кибалюк, Ів. Харевський, Олександр Каручок, С. Нагорна, Лев Рудавський, Галина Лашенко, М. Гайворонський, М. Волков, М. Підгірянка, Антін Давен, Марія Омельченко, Ніна Калюжна, Олег Зуєвський, др. Софія Парфанович, В. Боряний.

Псевдо та криптоніми: Л. К., П. К., Г. І., Б-н-ц-і, У. С., О. П., Зірка, Їжачок, С. Б-ий, Українська жінка, Волинянка.

Про цей журнал, «як самостійний додаток до «Костопільських вістей», згадувала Любов Волинець у статті «Українська жіноча преса в минулому» (Волинець, 1974): «Журнал маленького формату містив різномірний матеріал і цікаві звіттовлення про жіноче товариство «Жіноча Служба Україні», яке було зорганізоване в 1941 році і дуже помагало населенню під час пошести тифу і також в'язням».

Це вже пізніше. А в час війни працювала потужна пропагандистська німецька машина у формі друкарського верстата, на жаль, з українськими свинцевими літерами. «Ми не большевики! Ми знаємо, що жінка завжди лишається жінкою. Ми не посилаємо її ані до шахти, ані до рудокопалень. Ми не знаємо жодної «стахановщини», не знаємо також невільництва. <...> А тому і їдьте до Німеччини! Не гайте часу, зголошуйтеся в найближчому уряді праці!» – обещують в газеті «Наші вісті» (1943. – Ч. 9. – С. 10). «Волинь» (1942. – Ч. 27) публікує документальну статтю Марії Витвицької «Завдання жінки в сучасну пору», в якій демагогічно проповідуються, нав'язуються християнські, тисячолітні жіночі чесноти: «Мати нехай зверне пильну увагу на своїх дітей, нехай стають в ряди виховательок по «дитячих садках». Привчайте дітей, щоб пізнали наше світле минуле, героїчні постаті української історії в правдивому, а не сфальшованому світлі». Інший тип матеріалів цієї проблематики – контраверсійні за принципом: когось очорнити – сам біліший будеш: «Засадничо в Советському Союзі не було майже жінки, яка внаслідок матеріальних невгод, або поганих родинних відносин не була б змушена працювати в якомусь підприємстві. Якщо совети визволили жінку, то хіба лише від культурного життя, від можливості цікавитися всім, що дає людині передумову її розвитку та формування. Театр, чи звичайна книжка, були вже для советської жінки предметом люксусу і мрій» (Пеневолення советської жінки, 1943).

Справжнє ж становище жінки під німецькою окупацією було не кращим, ніж під більшовицькою, що конденсує праця Ольги Фроляк-Еліяшевської «Українські жінки в гітлерівських тюрмах і концтаборах» (Фроляк-Еліяшевська, 1985), де вона, зокрема, занотовує: «1943 рік. У той час уже майже кожний мешканець України знав, що Третій Райх Гітлера почав програвати. На українських землях посилювались тоді напади на відступаючі полчища гітлерівських військ, що їх провадила Українська Повстанча Армія. Гітлерівські «юберменші» почали ще більше скаженіти на українських землях, а також у країнах, де проживали українці на заході. Не є то легко писати про ті тяжкі і нестерпні умови, які пережила я в тюрмах і в концентраційному таборі Равенсбрік у Німеччині. У вагоні дівчат та літніх жінок так було багато, що сидіти не було місця, а про лежання і мріяти не було можна. Спрагнена, голодна, нужденна людська маса! Я, опухла, з обличчям, покритим мохом – плісняю, маючи ваги 45 кг, побачила сонце волі».

Серед жінок-учасниць українського руху опору (а їх були тисячі) – Марія Григорців, Теодозія Гайвас, Теодора Різник-Цебрій, Анна Дума-Шевчук...

До спеціальних видань Волині й Полісся 1941–1944 років належить ще рівненський «сільськогосподарський журнал» (1942. – Ч. 1–3), «ілюстрований господарський часопис» (1942. – Ч. 4–10) «Український хлібороб» («Ukrainischer Landwirt»), відповідальним редактором якого був агроном Петро Колесник. Формат видання – 30×21 см. Світ побачило лише 10 чисел.

«Український хлібороб», як висновується із передової статті «До читачів» його редактора Петра Колесника (ч. 1), береться заповнити освітню прогалину україн-

ського хлібороба, який «не має відповідної кількості сільськогосподарських шкіл», товариств на кшталт «Сільський Господар», «Просвіта», «Жіноча служба Україні», «Січ», «Хліборобський Вишкіл Молоді», «Гурток господинь».

Претензійність часопису, обсягом 16–32 сторінки, виправдана: його автура – здебільшого інженери, агрономи, ветеринарні лікарі. Це фактично робить «Український хлібороб» науково-популярним виданням. І що найвідрадініше – відносно неполітизованим.

Рубрики відповідно конкретно навантажені: «З товариського життя», «З кооперативного життя», «Хроніка», «Меліорація», «Бджільництво», «Тваринництво», «Рільництво», «Новинки». Матеріали – властиво спрямовуючі: Д-р Є. Храпливий – «Що таке хліборобська справа і які завдання наших хліборобів» (ч. 1), інж. І. Майко – «Як уникнути частинних втрат при зберіганні картоплі» (ч. 1), С. Марковський – «Сільське будівництво» (ч. 1), протоієрей Михайло Носаль – «Волинські скарби – лікарські рослини» (ч. 2), вет.лікар Осип Комарянський – «Що то є «яшур» та як з ним боротися: поміч при породах домашніх тварин» (ч. 2), інспектор рибальства Петро Андрійчук – «Пропуск весняних вод» (ч. 3), «Честь і слава свідомим хліборобам: почин – гідний наслідування» (ч. 3), агр. Іван Люшук – «Що шкодить дійній корові» (ч. 5) та ін.

Поза тим на перших сторінках «Українського хлібороба», як правило, подаються «розпорядження компетентного Гебітскомісара», загальнотеоретичні статті на зразок «Перспективи українського хлібороба» (ч. 6), «заклики» Генерального Комісара Волині і Поділля Шене».

Природно, що часопис «ненав'язливо пропонує» запозичення саме великонімецького досвіду раціонального використання природних ресурсів та дешевої робочої сили.

«Цієї весни не може залишитися незасіяним ані одного, хоч найменшого, клаптика землі», – гасло на сторінці 24 (ч. 4). Тут же (с. 25) – нехарактерна для «Українського хлібороба» рубрика «Огляд часописів», де «оглядається» стаття агр. О. Дзюбенка в «Українському слові» про досвід вирощування конопель: «Коли порівняти збори конопель за більшовиків з 1914 роком, то побачимо, що врожаї конопель тепер упали до 1/2. Більшовики не звернули на коноплі належної уваги. А ця рослина дає й великі прибутки й забезпечує родину господаря в прядиво».

Саме в такому контексті («під німцями») відбувається на сторінках спеціалізованого часопису боротьба з ідейним – стратегічним ворогом – більшовизмом.

Починаючи з четвертого числа, видання активно пропагує «хліборобську культурно-освітню роботу»: курс інструкторів сільських т-в «Сільський Господар».

Допомагає підтримувати зв'язки з читачем нововведена рубрика «Відповіді на запитання» (ч. 4).

Видання містить чимало світлин, до прикладу: «Від світанку до ночі невтомно працює в сільському господарстві німецька жінка, бо знає, яку велику вагу має хлібозаготівля» (ч. 6). Впорядковано й щедро ілюстровані статті-поради із серії «Волинські скарби – рослини лікарські», «Чума свиней».

Емотивно-естетично збагачує часопис нововведена рубрика «Літературна творчість хліборобів», де, скажімо, публікується вірш Івана Мазура (Юхимово – Кіровоградщина) «Кремлівський шкуродер»:

*Ой ти, Сталін-шкуродер,
Що ти з нас зробив тепер:
Українців вигнав з хати,
Жиди стали панувати <...>
Куди ж далі? До Сибіру,
А з Сибіру до Паміру,
А з Паміру до Байкалу
Диким звірям на поталу.*

Для ширшого уявлення про формальний зміст «Українського хлібороба» подаємо посторінковий зміст одного з його чисел – 9, до прикладу:

- Розпорядження Райхскомісара про охорону сільськогосподарських продуктів – с. 2;
- Все для досягнення перемоги над жидо-більшевіками – с. 2;
- Півроку нового земельного ладу в Україні – с. 3;
- Інж. Павло Шадурський: «Як підвищити видайність цукрового буряка в часі війни» – с. 4;
- Збір ріпаку, маку, гірчиці і льону – с. 5;
- Приготовлення насіння на осінь і весну – с. 6;
- Протоієрей Михайло Носаль: «Волинські скарби – лікарські рослини» – с. 6;
- Подільська управа огородини – с. 8;
- Помідори на зиму – с. 8;
- Дипл. агр. Микола Якубчук: «Як переробляти свіжу кров для птацтва домашнім способом» – с. 9;
- Перше засідання годівельників тварин цілого Райхскомісаріату України в Кіровограді – с. 9;
- 15.000 німецьких баранів мериносів для розвитку української годівлі овець; перебрання першого транспорту в Ковлі – с. 11;
- Агр. Марко Ярук: «Стільчик до доїння» – с. 12;
- Інж. О. Д.: «Плекаймо багато кріликів» – с. 12;
- Інж.рибн. Петро Андрійчук: «За піднесення видайности рибних ставів» – с. 12;
- Ветеринарство в Україні – с. 13;
- Комарянський Осип, окр. Вет. лікар: «Пілоплазмоз (Кривава сеч)» – с. 14;
- Гаврилюк: «Село Гарапівка (спогади селянина)» – с. 15
- Дипл. агр. Микола Якубчук: «З досвіду – для досвіду; електрика з вітру; кухонна сіль в лічництві; як удержувати взуття в доброму стані; спосіб проти плісення хліба».

Варто зафіксувати, що в шапку-заголовок «Українського хлібороба» заверстано герб: меч і плуг, обрамлені колосом. Очевидно, це – німецька версія-бачення завдань преси такого гатунку, господарські поради якої однозначно актуальні дотепер.

Серед авторів цього «ілюстрованого господарського часопису» (крім вищеназваних) – агр. Микола Турбаба, Лаврін Федорчук, інж. І. Думанська, інж.-агр. М. Шумейко, агр. Михайло Ходаківський, агр. Микола Пономаренко, генер. Євген Білецький, ветеринарний лікар В. Никитюк, Віра Лойко, агр. Марко Ярук, студ. Володимир Шатава, вет. лікар І. М. Біда, Іван Берестковий.

З числа 11 «Український хлібороб» виходив у Києві за адресою: вул. Бульварна Кудрявська, 24, кімната 9.

Культурно-мистецька сфера суспільного життя Волині і Полісся 1941–1944 років не репрезентована окремим часописом, як це було «під Польщею». Але ця тема об'ємно представлена на сторінках інших спеціальних видань, а також звичайних регіональних часописів різних масштабів.

Перш ніж проаналізувати ці публікації в хронологічному порядку, зауважимо, що «З України вивезено до Німеччини понад 130.000 мистецьких творів. З того: 13.000 мистецьких картин, 53.000 графічних робіт, понад 500 скульптур. З музеїв зникла унікальна колекція запорізької зброї. Розгублено рукописні і стародруковані видання тощо. З Харкова вивезено 1112 творів зі збірки старовинних ікон XVI і XVII століть. Розграбовано 20.361 виробів народного і прикладного мистецтва».

І все це було пов'язане із тотальними арештами, а то й розстрілами представників української інтелігенції, закриттям громадських організацій «Рідна школа», «Просвіта».

Поза тим у пресі цього періоду друкувалося чимало культурно-мистецьких матеріалів як тактично агітаційного, так і парадоксально-теоретичного стратегічного змісту. Серед них: «Демократія і націоналізм» (Костопільські вісті. – 1941. – Ч. 21. – С. 1): «Не більшість голосів та голосування творили могутність і велич української держави за Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Богдана Хмельницького або Росії за Петра I. Ні! Залізна воля, сила і мудрість проводу. <...> Слабою і розбитою була демократично-ліберальна розсварена Італія, доки не дійшов до влади фашизм, його велика ідея і монолітна залізна організація». Саме статті на мистецько-культурні теми, напевне, найбільше пов'язані з темою антисемітизму в німецько-фашистській теорії і практиці знищення цілих народів. «Останні роки в київських літературних і мистецьких колах спостерігалось особливо безпардонне засилля жидів. Крупним видавництвом «Радянський письменник» керував шурина Корнійчука – жид Натан Рибак. Журналом «Літературна критика» верховодив бездарний жидок Смульсон. Дві основних доповіді на сесії Академії Наук, присвяченій пам'яті великої української письменниці Лесі Українки, доручили читати жидом Стебунові та Гозенпудові. <...> Пролаза Корнійчук так змалював Богдана і так фальсифікував всю історію Хмельниччини, що поважний героїчний Богдан, улюбленець народу, за влучним визначенням глядачів більш за все нагадував... секретаря райпарткому з булавою», – читаємо у статті «Моральна інквізиція» (Українське слово. – 1941. – Ч. 16. – С. 3).

Назви деяких статей промовляють самі за себе і не потребують розшифрування-цитовання: «Як нищено українську архітектуру» (Волинь. – 1942. – Ч. 33, 34. – С. 3); «Совіти й українська мова» (Крем'янецький вісник. – 1943. – Ч. 16. – С. 2), «Гробкопатели культури» (Пінська газета. – 1944. – Ч. 13. – С. 2), «Гримаси советської культури» (Український голос. – 1944. – Ч. 1. – С. 4), «Зліквідована наука в СРСР» (Пінська газета. – 1944. – Ч. 23. – С.2), «Большевизм та школа» (Пінська газета. – 1944. – Ч. 24. – С. 2).

Усі ці публікації (як факти) могли з'явитися і в радянській пресі цього ж періоду, і в українській сучасній, тоді як німецькі коментарі читати нецікаво, оскільки вони – типова контрпропаганда.

Окремо, на наш погляд, необхідно розглянути на сторінках української легальної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя Шевченкіану, а також публікації, зміст яких можна означити формулою: Україна – Німеччина – світ.

Щодо першої підсистеми, то матеріали на кшталт «Шевченко на Волині» (Кременецький вісник. – 1948. – Ч. 22. – С. 4); (Пінська газета. – 1943. – Ч. 9. – С. 4) друкувалися й у розмаїтій партійній пресі (1917–1939), аналізованій нами. «Сюжет як оповідання, так і поеми «Варнак» місцем події має й Волинь, тільки по оповіданню головна подія відбувалась в селі на берегах «прекрасної річки Случі верстов із дев'ять угору за Новгород-Волинський», а по поемі «Води чимало у Стир із Ікви утекло...» – «Над Іквою село було...» Але ж і в оповіданні даний опис хутора під Дубном типово волинського. З Дубна Шевченко подорожував до Луцька, а далі до Ковля», – унормовано в першій публікації.

Цілу сторінку присвятив дню народження Т. Г. Шевченка «Крем'янецький вісник» 10 березня 1942 року, де розмістив спеціальне наукове дослідження «Шевченко в німецькій мові»: «Близку написана студія Францо за залишилася на довгий час, бо аж до 1916 р. (до появи книжки Енсена), найповажнішим твором про Шевченка в німецькій мові. У 1878 р. слід занотувати статтю Вольдемара Каверау «Taras Schewtschenko», вміщену в «Magazin für die Literatur des Auslandes» (Берлін, рік 47, № 12). Тут же – переклад «Заповіту» німецькою мовою. Автор перекладу – Artur Bosch, ним запропонована й стаття «Шевченко на тлі нашої історії». Оригінальною є стаття Якова Савченка в тому ж, ювілейному, числі «Крем'янецького вісника» «В родинних сторонах Т. Г. Шевченка», де автор описує свою подорож шевченківськими місцями: «Ми ще раз пережили многотраждальне життя нашого поета. В першій кімнаті були ще, правда, сліди совітської агітації, але більшу частину того советського мотлоху вже усунено. <...> Ось ми в хаті Шевченкових свояків. На лаві сидить старий сивавий дядько, правнук поета. З лиця він дуже подібний до поета в старих літах. Правнук Шевченка – інвалід. Колись розбирав гранату і йому відірвало пальці на одній руці. Але він мимо того завзятий мисливець. Однак він тепер повинен був здати свого дробовика в комендатуру і показав нам посвідку здачі. Козацька кров і козацька любов до зброї».

«Охоче читав Шевченко твори і інших авторів світової літератури. Деякі з тих авторів мали навіть великий вплив на творчість самого поета. Звичайно, знайомий був Шевченко і з творами московських письменників, при чому збереглися деякі короткі оцінки таких письменників. Так Державіна він зве «сплітачем святочних од і іншого гидкого лизунства». Про Некрасова думку поета можна знати з такого речення «Щоденника»: «довів Сераковському, що Некрасов не тільки поет, але й віршописець партацький». По прочитанні комедії Островського «Доходное место» занотовує у «Щоденнику»: «Не сподобалось. Багато зайвого, що нічого не говорить, і взагалі партацька річ, а надто жінки не природні» <...> зате Салтикова вважає «геніальним учнем нашого Гоголя». По прочитанні одного з оповідань Льва Толстого влучно зауважив поет, що «підроблена простота надто б'є в очі», – це вже цитати зі статті «Тарас Шевченко і твори світового мистецтва» (Голос Сарненщини. – 1943. – Ч. 9. – С. 2), де, знову ж таки, не обійшлося без політики – як від Кобзаря, так і від німців.

Не є, як не прикро, «мистецтвом для мистецтва» й театр досліджуваного нами часопростору і як такий, і на сторінках ідеологічно заангажованої преси, тому й не дивно читати в «Українському голосі» (1942. – Ч. 3. – С. 3) подібне: «Слідом за тим повинен бути обов'язково впроваджений контроль над усією роботою театру. <...> Та, на жаль, усього цього не зрозумів як слід сьогоднішній провід Волинського Україн-

ського Театру, не дивлячись на неодноразові вказівки в цьому напрямі поодиноких громадян, друковані навіть на сторінках нашого часопису». Автор – В. Постригач.

У цій же газеті (Ч. 17. – С. 6) – «Мина Мазайло» на сцені Волинського обласного театру: «Дуже багатомовні слова дядька Тараса»: «Українізація – це засіб, щоб лише виявити нас, а тоді всіх разом знищити», або пригадки тьоті Моті дядькові Тарасові про те, що 1919 року він носив жовтоблакитного. Брехня й насильство духове і фізичне – ось методи, якими большевизм намагався знищити український народ».

Із цієї ж «опери» статті «Театр нової доби» (Голос Волині. – 1942. – Ч. 20. – С. 3, 4); Улас Самчук – «Дещо про театр» (Крем'янецький вісник. – 1942. – Ч. 100. – С. 3); «Навіть Шекспір не є сьогодні зразком і тому необхідно вчутися, вчутися в те, що оточує нас і що нам диктує свої права»; «Старе й нове в народньому театрі» (Волинь. – 1943. – 14 жовт.); «80 років української опери» (Горохівські вісті. – 1943. – Ч. 23. – С. 3); Неофіт Кибалюк – «Український театр» (Волинь. – 1943. – Ч. 47. – С. 2, 3); «У зв'язку зі звільненням українських земель від большевиків, нові завдання стоять перед українським театром, нові горизонти перед ним відкриваються»; «Театр» (Волинь. – 1943. – Ч. 68. – С. 3) – цього ж автора: «Хліба й видовищ» – то є прагнення не тільки людности часів Нерона, а й наших часів і кожних, подібних до наших. <...> Советський театр з його новим репертуаром не був мистецтвом, а функціональним органом комуністичної пропаганди, а старий репертуар, не виключаючи навіть таких класичних речей, як Шекспірівські твори, дуже часто калічився й перероблявся для потреб тієї ж пропаганди. <...> У нас в Україні театр народився з інтермедій і вертепів, що носили релігійно-побутовий характер»; «Старе й нове в народньому театрі» (Волинь. – 1943. – Ч. 80. – С. 3); «Лісова пісня» Лесі Українки та «Затоплений дзвін» Гавтмана (Волинь. – 1943. – Ч. 84. – С. 2): «<...> безперечно багато є спільного в творі великого німецького драматурга і Лесі Українки, проте годі говорити про наслідування або запозичення. Просто вони служили одним і тим же ідеалам, захоплювалися тими ж літературними течіями і кожен з них однаково любив старі вірування, повні справжньої поезії своїх народів»; «Театр в провінції» (Волинь. – 1943. – Ч. 89. – С. 4): «В часі такої жорстокої війни, як тепер, важко працювати молодому театрові. Театр, що про нього йде мова, працює нині в Козятині на Литовщині і носить ім'я Т. Г. Шевченка. <...> Але шевченківці не з тих, що лякаються труднощів. Вони горді за свою працю. Вони знаходять для себе в ній задоволення і радість існування». Загалом, одним з найфундаментальніших матеріалів про театр є «Дубенський театр» (Волинь. – 1943. – Ч. 88, 93. – С. 3, 4), де розглядається постановка опери «Запорожець за Дунаєм». Стаття укладена з підрозділами «Жанр непідфарбованого слова» та «Погляд у перспективі»: «Чимало клопотів дознає Театр і з репертуаром. Особливо, коли йдеться про репертуар музично-драматичний. Досвід Дубенського театру довів, що коли є добра готова музика, треба працювати над новим текстом, а коли є сякий-такий текст, то бракує музики. <...> Оскільки можна орієнтуватися зі скупих заміток у театральній пресі наших днів, то цей процес творення репертуару якраз і відбувається. Нема лиха без добра!»

...А добра без лиха – додамо ми, перш ніж розглянути публікації в легальній пресі Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя, присвячені німецько-українським світовим зв'язкам, з-поміж яких: «Кнут Гамсун про Рузвельта» (Волинь. – 1942. – Ч. 27. – С. 3); «Дойчер Дінст» подає за часописом «Берлін – Рим – Токіо» статтю славного шведського письменника Кнута Гамсуна «Здійснена дружба», в якій він,

між іншим, пише: «Гітлер виголосив одну зі своїх великих нюрнберських промов, яку слухав цілий світ – президент Рузвельт її не чув. Йому не залежало й на тім, щоб зараз же дістати переклад. Ні, він подав через пресу до відома, що він заткає собі вуха! Коли його запитали на пресовому зібранні, чи він читав промову полковника Ліндберга, він відповів лише: «Пощо»; «Німецько-українські взаємини в дзеркалі української мови» (Наші вісті. – 1942. – Ч. 42. – С. 3): «В теслярстві маємо запозичений від німців гембель. <...> Німецького отже походження є слова: князь, буки, суд, буква, вїйт, якїр, карась, крейда, пава, гарує, гвалт, плуг, пошта, ринок, стілець, смакувати, чинш, банк, бально, фунт, шаг, плюндрувати, біля, будувати, рада, грабувати, блакитний, дякувати...»; «Г. Кеніг – сучасник Гоголя: про нього і його творчість» (Наші вісті. – 1942. – Ч. 44. – С. 4): «В публікації сучасного письменника, німця Г. Кеніга «Літераріше Білдер аус Русленд» 1837 р. присвячено Гоголеві цілий розділ, з якого нижче подаємо цікавіші уривки: «Гоголь родився на Україні: вчився в ліцею Безбородька в Ніжині... Коли, скінчивши науку, приїхав до Петербургу і шукав посади в одному міністерстві – як впевняють, його відправили з відмовою, бо не вмів писати по російському»; «Гергардт Гавптман і українські переклади його творів (з нагоди 80-літніх роковин народження)» (Костопільські вісті. – 1942. – Ч. 47. – С. 4); «Ціна Американської Культури» (Наші вісті. – 1942. – Ч. 50. – С. 3): «Долер замість вівтаря, жидівство і масонство навколо нього, безмежна жорстокість і бездушність там, де справа стосується грошей, – ось духовна культура Америки. <...> Надаємо слово одному з небагатьох американців з самостійним мисленням і правильним розумінням своєї батьківщини – Уолту Уйтмену. Він сказав: «В моральній мистецькій царині ми не створимо нічого...» І ще «Неначе нам подарували велике тіло, але потім залишили без душі». Ми нічого не маємо додати до цих слів».

І – нарешті (замість підсумку): «Україна – посередником західної культури» (Український голос. – 1941. – Ч. 11. – С. 2): «На цю тему появилася в німецькому місячнику «Ді Акціон» стаття директора Українського Наукового інституту в Берліні, проф. д-ра Мірчука. Зміст цієї статті такий: «Цей нарід, осілий тисячі років тому на східному просторі, просяклий духом грецької та германської культури, займає ключову позицію в питанні остаточного знищення большевизму, – прокази, яка загрозувала дальшому існуванню людства». Йдеться про українців.

До культурної теми з повним правом можна достосувати ще публікації: «Українська Академія Наук в Уфі» (Орленя. – 1942. – Ч. 7. – С. 5); «З мистецького життя» (Волинь. – 1942. – Ч. 8. – С. 3): «Працюючи в краю, за кордоном (переважно в Берліні, Парижі й Празі) більшість мистців об'єднані в кілька професійних мистецьких організацій і лише незначна частина залишилась з особистих, чи ідеологічних міркувань «дикими»; «Пушкін і ми» (Волинь. – 1942. – Ч. 6, 7, 8. – С. 3), де автор доводить, що О. С. Пушкін всього-навсього великий плагіатор: «Написав Гюго свого Бюг-Жаргалья» – Пушкін з нього «міцно» запозичив і вийшла «Капітанская дочь», написав Шіллер своїх «Розбійників» і написав Пушкін «Дубровського». Написав Гюго «Гобсек», написав Пушкін «Скупого Лицаря». Написав Байрон «Чайльд Гарольда» і Пушкін написав «Євгенія Онегіна». Але як казав сам Пушкін, «на чужой манер хлеб рускай не родітся» – родилася одна лише карикатура»; «Які книжки були в старовину» (Орленя. – 1942. – Ч. 11. – С. 7); «Літературно-наукова хроніка» (Український голос. – 1942. – Ч. 18. – С. 5); проф. Іван Филипчак – «Два видання – дві культури» – провадиться про два варіанти «Кобзаря»: один під редакцією проф. Д. Дорошенка та д-ра

С. Сірополка в Празі, інший – радянський, видавництва «Український письменник» у Львові, зі вступною статтею академіка Білецького: «Свою статтю акад. Білецький, переплівши цитатами з Пушкіна, та забутого російського поета Аліпанова, закінчив у честь керівництва партії большевиків, та «великих» їх вождів. <...> Деякі поезії Шевченка поскорочував, пообривав навіть поодинокі слова, напр.: в поемі «Кавказ» слово «ікони» замінив словом «школи»?!»; «Література й мистецтво» (Волинь. – 1942. – Ч. 28. – С. 3. – Ч. 29. – С. 4): «Із спілки українських письменників у Львові», «Цікава й актуальна п'еса», «З нових видань», «Турне українського національного хору по горішнім Шлеску», «Урочисті збори Київської консерваторії»; «Корнійчукова пародія на Хмельниччину» (Волинь. – 1942. – Ч. 39. – С. 2, 4); «Складачі «од» Сталінові» (Ковельські вісті. – 1942. – Ч. 42. – С. 3): «Правда, ця літературна, орденоносна й гладка погань – давно вже не має нічого спільного з народом, мовою якого вона пише свої льокайські оди. Це – літературні наймити Сталіна. Можна з цілковитою певністю сказати, що час винесе їм свій нещадний вирок»; «Соловки (мучеництво останнього отамана Запорізької Січі)» (Крем'янецький вісник. – 1942. – Ч. 80. – С. 2–3); стаття Уласа Самчука «Поезія і вірші» (Голос Сарненщини. – 1943. – Ч. 1/2. – С. 4); «Українське кобзарство» (Волинь. – 1943. – Ч. 7. – С. 2, 3); Улас Самчук – «Літературно-Науковий Вісник» (Костопільські вісті. – 1943. – Ч. 10. – С. 3); «Друга мистецька виставка в Києві» (Горохівські вісті. – 1943. – Ч. 17. – С. 3): «У приміщенні колишнього Історичного музею відкрилася 8 червня друга мистецька виставка, в якій прийняло участь 210 мистців, малярів (проф. Світлицький, Кричевський, Їжакевич), скульпторів (Жук, Кавалерідзе, Діндо та ін.), молодих живописців і графіків; «Історія культури написана на зоряному небі» (Волинь. – 1943. – Ч. 27. – С. 3, 4); «Найстарші мистецькі твори людини» (Волинь. – 1943. – Ч. 31. – С. 3); Аркадій Животко – «Українська мова» (Український голос. – 1943. – Ч. 31. – С. 4): «Чеський письменник Карель Зап, порівнюючи українську мову з польською, підкреслив, що, українська мова вимагає значно менше ломання язика (для чужинця)... і вимова її приємніша»; «Зліквідована» наука в СРСР» (Пінська газета. – 1944. – Ч. 23. – С. 2): «В 1940 році затверджено доцентами 699 жидів, науковими співробітниками 147 жидів, професорами – 220 жидів, докторами наук – 145 жидів. З усіх «кандидатів наук» 33% (разом з усіма науковими співробітниками – 50%) були жиди. Як подає червона книга Антикомінтерну, більша частина нагороджених сталінською стипендією учених, що пишуть дисертації на титул доктора, – це жиди».

Висновки.

1. Антибільшовизм, антиамериканізм, антисемітизм, пізніше – антиукраїнізм – ось ідеологічні «ізми», проти яких і з якими українською мовою боролися такі профашистські, але все-таки очікувані українським населенням (бо інших не було, бо це – джерела інформації) українськомовні часописи західних теренів України (зокрема Волині і Холмщини 1941–1944 років), спеціалізованість, «рубрикованість» яких ми диференціювали так: жіночі, дитячі, хліборобські. Бракувало загально-мистецьких, церковних, але ці теми були «розсіяні» по інших виданнях – як тих же «спеціалізованих», так і регіональних – органах районних та обласних представництв «нової» німецької влади.

2. Наукова література із цієї тематики практично відсутня, хоча про історію фашистської (як і радянської) пропаганди – її чимало.

3. Німецька пропаганда через знакові для суспільно-політичного життя сфери (становище жінки, дитини, господаря), як бачимо, не «соромилася» використовувати для своїх цілей імена знакових мистців різних культур, росіянина Олександра Пушкіна, поляка Адама Міцкевича, норвежця Кнута Гамсуна, який, як відомо, прислуговував фашистам.

4. Висвітлення теми пресової пропаганди у процесі тривання нової, тепер уже російсько-української, війни, привело нас до підтвердження психофілософського постулату, – що як польський шовінізм, як російський більшовизм, так і німецький фашизм – ягоди одного поля, а саме – поля битви їх між собою, яким була і нині, на жаль, є Україна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Harold, R. (1941), Weinstein. New Factors in the Old Ukrainian Problem. *Foreign Affairs (New-York)*, October, 192 с.
2. Гайвас, Ярослав (1985), Українсько-німецькі стосунки під час Другої світової війни. *Сучасність*, № 10, с. 62–69.
3. Див.: Енциклопедія українознавства (1993): Словникова частина / За ред. В.Кубійовича. Львів, Т.1, с. 308.
4. Величківський, М. (1965), Сумні часи німецької окупації (1941–1944 рр.). *Визвольний шлях*, № 4, с. 398–401.
5. Див.: Енциклопедія українознавства (1995): Загальна частина / За ред. В.Кубійовича. К. Т.3: Перевидання в Україні, с. 951 .
6. Волинець, Любов (1974), Українська жіноча преса в минулому. *Сучасність*, 1974, № 7–8, 125 с.
7. Поневолення советської жінки. (1943), *Наші вісті*, Ч.10, с.10.
8. Фроляк-Еліяшевська О. (1985), Українські жінки в гітлерівських тюрмах і концтаборах. *Жіночий світ*, № 7,8. 5,6.

REFERENCE

1. Harold, R. (1941), Weinstein. New Factors in the Old Ukrainian Problem. *Foreign Affairs (New-York)*, October, 192 p.
2. Hayvas, Yaroslav (1985), Ukrayins'ko-nimets'ki stosunky pid chas Druhoyi svitovoyi viyny. *Suchasnist*, № 10, p. 62–69.
3. Dyv.: Entsyklopediya ukrayinoznavstva (1993): Slovnykova chastyna / Za red. V.Kubi-yovycha. L'viv, T.1, p. 308.
4. Velychkivs'kyu, M. (1965), Sumni chasy nimets'koyi okupatsiyi (1941–1944 rr.). *Vyzvol'nyy shlyak..* № 4, p. 398–401.
5. Dyv.: Entsyklopediya ukrayinoznavstva (1995), Zahal'na chastyna / Za red. V.Kubi-yovycha. K. T.3: Perevydannya v Ukrayini, p. 951.
6. Volynets', Lyubov (1974), Ukrayins'ka zhinocha presa v mynulomu. *Suchasnist*, № 7–8, С. 125.
7. Ponevolennya sovyets'koyi zhinky. (1943), *Nashi visti*. Ch.10. p. 10.
8. Frolyak-Eliyashesvs'ka O. (1985), Ukrayins'ki zhinky v hitlerivs'kykh tyurmakh i kontstaborakh. *Zhinochyy svit*. № 7, 8. pp. 5, 6.

CULTURAL-INFORMATION SPACE OF UKRAINE DURING THE NAZI OCCUPATION: ACCORDING TO THE UKRAINIAN-LANGUAGE COLLABORATING PRESS¹

Ihor Pavlyuk

*Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine,
01001, Ukraine, Kyiv-1, Mykhailo Hrushevskoho, 4*

e-mail: pavlyuk196767@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8698-3498>

The purpose of this article is to cover the cultural and information space of the western Ukrainian lands during the Nazi occupation: according to the Ukrainian-language collaborating press in the context of existential projections on the modern war in Ukraine with Russia's occupation of some Ukrainian territories.

The methodological basis of our study is the grouping and inductive-deductive analysis of the then media (including the press) by place of publication and genre-thematic focus (periodicals for women, children's magazines, business newspapers and magazines), the separation of information-analytical neutral and the propaganda paradigm with pro-Ukrainian and pro-German, anti-Bolshevik socio-political vectors: distinguishing between "Ukrainian-language" and "Ukrainian-language" journalism, which in the mass media turn the press into a metatext whose modality can be useful and constructive. (state-building) and negative (destructive) patterns of functioning of the media in the enemy-occupied territory, when it is necessary to fight on several fronts at the same time. Among the research methods used in the article: comparative, phenomenological, psychoanalytic (probing archetypes), hermeneutic, deconstructivist, socio-psychological.

The study showed and confirmed that one of the best illustrations of German policy in Ukraine during World War II was the attitude of the occupier to religion, Ukrainian women, children, and other occupiers, including the Bolsheviks, as reflected in the eponymous Ukrainian magazines ("Ukrainian child", "Farmer", etc.) and, of course, in their content and even formal design, as stated in the text of the article

The obtained results allowed us to formulate the following conclusions. An analysis of the Ukrainian-language (collaborating) press published in the western part of Ukraine in 1941-1944 convincingly proves that only an independent, sovereign state can claim authentically, deeply its own, identical mass media. And controlled, because the media financed by the occupation authorities, although published in Ukrainian, were Ukrainian-speaking in letter, but German-speaking in spirit, ie not Ukrainian-speaking, although well-known Ukrainian artists took part in the creation of these propagandistic sources of information. significant names and archetypes of Ukrainian culture were engaged at that time.

Keywords: collaborating press, propaganda, identity, mass media, cultural and information space.

¹ Матеріал цієї статті був частково використаний у монографії автора: Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики. – Львів: Каменяр, 2001. – 286 с.